

UCRAÏNA *la guerra pel relat*

Josep Gifreu

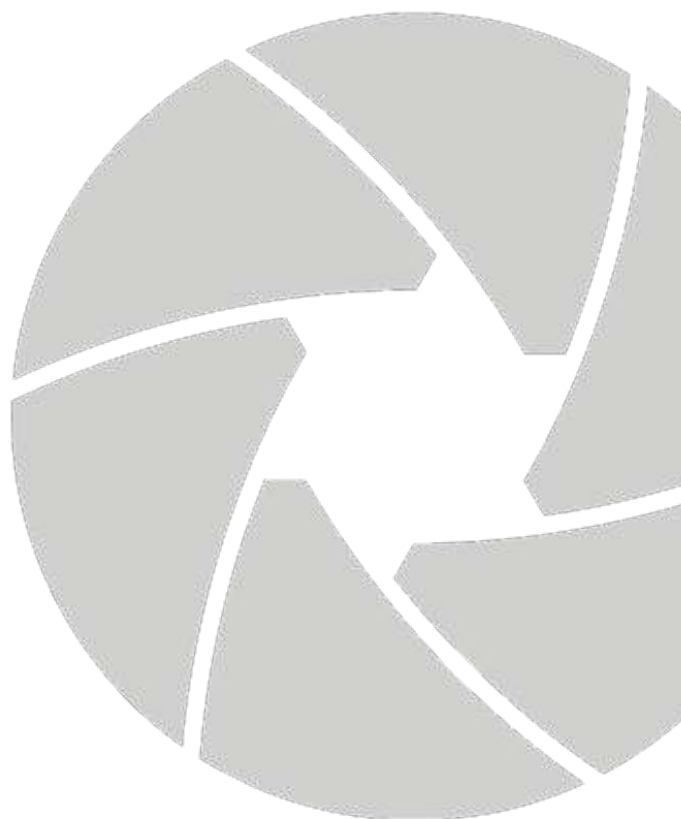
Saldonar.

UCRAÏNA

la guerra

pel relat

Josep Gifreu

Sinopsi

Per què Vladímir Putin va decidir envair Ucraïna el 24 de febrer de 2022? Per què va anomenar l'ofensiva «operació especial militar»? Per què es van alçar els ucraïnesos contra l'exèrcit rus, amb el president Volodímir Zelenski desafiant l'imperi agressor en mànigues de camisa? Quines històries justifiquen la mobilització militar més poderosa a Europa després de la Segona Guerra Mundial? Com es pot explicar l'acumulació d'un enorme arsenal d'odi a Rússia contra Kíiv? I què poden dir i fer els previsibles aliats de cada bàndol sobre una invasió tan inaudita?

La crònica-assaig *Ucraïna, la guerra pel relat* identifica, registra i documenta els actors i els episodis principals en la lluita per l'establiment de les narratives de legitimació o deslegitimació de la invasió russa d'Ucraïna.

El teòric de la comunicació Josep Gifreu examina de forma sumària el paper del periodisme, els mitjans informatius i les xarxes socials en quatre fronts d'intervenció: el de la Rússia de Putin, el de la Ucraïna de Zelenski, el d'Occident i el de la Xina i l'heterogeni Sud Global. I dona les claus per saber per què un país es rebel·la contra la submissió i es proclama definitivament sobirà.

A la Rosa, que va animar aquesta exploració.

Taula

Sinopsi

Presentació

La nova guerra a Europa

Una guerra imprevista?

La matriu de la guerra

Les raons de Rússia

Les raons d'Ucraïna

La impotència de l'ONU

La batalla mediàtica

Les altres guerres

La crisi migratòria

Les sancions d'Occident contra Rússia

La guerra energètica de Rússia contra Europa

La crisi alimentària

Rússia, la maquinària implacable

Adeu al periodisme independent

De Txernòbil a Txetxènia

Putin refina el control

La censura «post-Crimea»

El sistema mediàtic rus

La confiança en els mitjans informatius

Altaveus del Kremlin

L'opinió confia en l'exèrcit

Roskomnadzor, «Ministeri de la Veritat»

Una llei de «notícies falses»

Una màquina de propaganda i control

Informar-se amb l'«efecte mirall»

Les veus de la dissidència

Periodistes insubmisos

Ucraïna, el poder de la transparència

Una guerra quasi-transparent

La transformació des del Maidan

Un nou diari a Kíiv

Primer, salvar la vida

Notícies unides

La difícil normalitat

Zelenski, l'heroi (inter)nacional

Periodistes empunyant armes

Els últims (periodistes) de Mariúpol

Periodistes investigant crims

Documentar la revolució i la guerra

Contrarestar la propaganda russa

Com informar sobre violacions

Perseguir la dissidència interna

Moral de victòria (a l'Eurovisió)

Occident, un relat hegemònic?

Gran cobertura periodística

Censura de mitjans russos

El corrent *mainstream* a Occident

Veus discrepants

Investigar els oligarques

Controvèrsia entre capçaleres

La Xina i el Sud Global: una neutralitat relativa?

La Xina, censura i neutralitat

El Sud Global, no-alineació relativa?

Escenaris de combat

El periodisme de trinxera

L'articulisme d'opinió

Com endevinar el pla de Putin?

Defensar la integritat territorial d'Ucraïna?

Una guerra contra Europa?

Ucraïna, una nació postcolonial?

Les imatges de la guerra

Mentides i intoxicació

Mil i una històries de l'horror

Cap on anem: dos mons o tres?

Bibliografia i videografia

El dia a dia de la guerra

Els antecedents

2022, la guerra

Les fonts

Fonts periodístiques

Fonts secundàries

Presentació

Per què Vladímir Putin va decidir envair Ucraïna el 24 de febrer de 2022? Per què va anomenar l'ofensiva «operació especial militar»? Per què Ucraïna es va alçar desafiant el gran exèrcit invasor?

La gent d'Europa no ens ho podíem creure. Les imatges i les primeres cròniques dels bombardejos de ciutats com Kíiv, Khàrkiv o Mariúpol ens parlaven de la magnitud de l'operació militar empresa pel Kremlin al cor d'Europa. Però, des de la perplexitat, els espectadors de la nova guerra vèiem com, després del primer mes de ferotges atacs per terra i aire, ni Kíiv, ni Khàrkiv ni Mariúpol es volien rendir davant el totpoderós enemic. La imatge del president d'Ucraïna, Volodímir Zelenski, desafiant l'imperi agressor en mànigues de camisa ocupava les pantalles de mig món. I la gent d'Europa ens preguntàvem: per què Ucraïna optava per resistir l'agressió russa pagant, previsiblement, un altíssim preu de víctimes, exiliats i devastació?

Així va començar la meva particular exploració del conflicte. Volia saber les raons de l'agressor i les raons de la resistència heroica. Dos pobles germans enfrontats a mort? Quina història o quines històries podien justificar la major mobilització militar a Europa després de la Segona Guerra Mundial? Com explicar l'acumulació d'un tal arsenal d'odi a Rússia contra Kíiv que

portés a mobilitzar més de cent cinquanta mil soldats en una ofensiva llampec sobre Ucraïna? I què podien dir i fer els previsibles aliats d'un i altre bàndol sobre una tan inaudita invasió?

Un dia de març vaig començar a situar el moment fundacional de l'odi. Naturalment, era un episodi excepcional: aquell en què un país es rebel·la contra tota submissió i es proclama definitivament sobirà. Havia llegit cròniques, articles i anàlisis sobre el desplegament de l'agressió russa, que a Ucraïna anomenaven «invasió a gran escala». Però aquell dia de març la meua revelació tenia nom de documental. El recordaré sempre i l'aconsellaré sempre: *Winter on Fire: Ukraine's Fight for Freedom*.¹ Era la revelació d'una revolució. Era reviure en imatges impactants l'Euromaidan, la sèrie cruenta de protestes populars a Kíiv entre el 21 de novembre de 2013 i el 22 de febrer de 2014. La revolució que, després de patir més de cent morts i centenars de ferits, va derrocar el govern prorús del president Víktor Ianukóvitx. Era un film obertament nacionalista, el relat d'una Ucraïna disposada a lluitar fins al final per la llibertat i la integració a Europa. Vaig començar a intuir la magnitud del desafiament contra la Rússia de Putin. Dies després, la visió d'una rèplica, d'una narrativa també en forma de documental i totalment oposada a l'anterior, em va confirmar la gran batalla existent sobre la veritat del Maidan. Produït ni més ni menys que per Oliver Stone, el documental *Ukraine on Fire* defensava, des de la línia editorial de les veus de Víktor Ianukóvitx i Vladímir Putin, entrevistats per Stone, que el Maidan era, simplement, un

cop d'estat.² Revolució nacionalista o cop d'estat il·legal? Els dos documentals resumien el gran dilema que motivava l'odi congriat el 2014 i les guerres posteriors.

Efectivament, la confrontació política entre Moscou i Kíiv, plasmada en els dos documentals, explicava la seqüència posterior dels fets: annexió russa de Crimea, suport de Rússia als separatistes del Donbass, guerra civil al Donbass, acords de Minsk incomplets, referèndums a les autoproclamades repúbliques de Donetsk i Lugansk, elecció del president Zelenski per una gran majoria de l'electorat ucraïnès, moviments d'aproximació de Kíiv a la Unió Europea i l'OTAN. I durant el 2021 grans contingents de tropes russes prenien posicions al llarg de la frontera russa amb Ucraïna. Putin deia: són simples maniobres militars. Biden responia: no, Moscou prepara la invasió d'Ucraïna. Qui mentia? La guerra de la desinformació i de la propaganda estava servida.

El 24 de febrer de 2022 esclatava una nova guerra al cor d'Europa. I es desencadenava alhora una guerra informativa de dimensions globals.

La invasió militar d'Ucraïna responia a un pla d'atac sobre el terreny, al nord, est i sud del país. Però la decisió de Putin suscitava un terratrèmol dialèctic mundial que no tan sols posava en qüestió l'ordre post-Guerra Freda i l'hegemonia d'Occident, sinó també les grans narratives sobre la sobirania, el dret d'autodeterminació dels pobles, les llibertats democràtiques o els drets humans. L'agressió de Rússia contra Ucraïna obligava els màxims operadors del discurs públic —dels estats a les

institucions internacionals, dels grans mitjans de comunicació a les plataformes d'internet— a remodelar les funcions i les rutines d'activitats com les llibertats d'expressió, d'informació i de manifestació, l'exercici del periodisme independent, les comunicacions a través de les xarxes o la lliure circulació de les persones.

Els historiadors de la guerra ens recorden que totes les guerres de l'era moderna han recorregut a grans desplegaments de propaganda, d'informació i de desinformació per legitimar la seva causa. Aquesta nova guerra europea, no obstant, ja no era com les anteriors: era seguida per una societat hipermediatitzada, amb accés i ús permanents de les tecnologies de la percepció, de la visió i de la transmissió instantània i global d'informacions, d'imatges, de dades i també de *fake news*. Les ubiqües tecnologies de la veritat ho eren també de la mentida i de la propaganda. I eren també objecte de noves i refinades mesures de control i de censura mai imaginades per George Orwell.

En definitiva, la guerra de Rússia contra Ucraïna es desplegava en dos espais o àmbits d'acció paral·lels. L'espai més visible de la tragèdia era òbviamment el territori físic i humà de la república d'Ucraïna. L'altre espai, menys dramàtic, poc visible, però absolutament complementari, era l'espai mediàtic global des d'on els diversos poders i actors gestionaven el combat per la informació, la propaganda i el relat guanyador. La guerra d'Ucraïna, com les grans guerres anteriors o presents, requeria i suscitava una imponent batalla —per acció i per omissió— en els

mitjans d'informació i en tots els dispositius d'intervenció discursiva del ciberespai.

Aquesta crònica-assaig es proposa identificar, registrar i documentar els actors i els episodis principals en la lluita per l'establiment de les narratives de legitimació o deslegitimació de la invasió russa d'Ucraïna. Pretén examinar de forma sumària el paper i el protagonisme del periodisme, dels mitjans informatius i de les xarxes socials en tres fronts principals d'intervenció: el de la Rússia de Putin, el de la Ucraïna de Zelenski i l'occidental. També dedica una breu mirada a dos altres fronts mediàtics emergents, el de la Xina i el de l'heterogeni Sud Global.

Si el propòsit era ambiciós, les limitacions d'un projecte tan vast són més que manifestes. En destacaré les principals. En primer lloc el límit temporal: si Putin pensava en una guerra llampec, la capacitat de resistència del poble d'Ucraïna, amb el suport imprescindible de l'armament occidental, el va fer desistir del pla inicial. Al cap de mig any, la guerra es preveia llarga i ningú n'augurava el final. Per això, aquesta crònica-assaig es posa un límit temporal: els primers sis mesos de la guerra. De fet, durant el primer mig any, els termes de la guerra mediàtica i informativa sobre el conflicte havien estat perfectament establerts i desplegats per tots els actors implicats.

L'altra limitació més decisiva deriva de la immensitat incontrolable d'intervencions relatives al conflicte en els mitjans de comunicació dels diversos fronts i en les xarxes socials. Les dificultats d'accés a les fonts d'informació, d'imatges i de dades més pertinents, així com les limitacions de comprensió de

llengües no conegudes per aquest autor, les he hagut de superar gràcies a una acurada selecció representativa dels fronts principals, tal com exposo en l'Annex 2 sobre les fonts, i gràcies als procediments de la traducció simultània al català per a les llengües desconegudes.

I resulta òbvia una tercera i no menys important limitació: si *Ucraïna, la guerra pel relat* pretén contribuir a delimitar el debat general sobre les condicions actuals de la comunicació de guerra en un món hipermediatitzat, és gràcies a l'anàlisi d'una mostra significativa de documents primaris, elaborats bàsicament per periodistes presents en els camps de batalla, i també d'una mostra complementària de documents secundaris, elaborats a distància per experts en diferents àmbits relacionats amb el conflicte. Aquesta crònica-assaig és en realitat una crònica de cròniques de la guerra, servides per periodistes i testimonis que l'han viscut en persona i analitzades per observadors i experts interessats a buscar explicacions a l'absurditat d'una guerra com aquesta.

Amb totes aquestes cauteles, aquest llibre no pretén avançar conclusions sobre la guerra mediàtica i informativa declarada arran de la invasió russa d'Ucraïna. El treball, que òbviament està obert al debat crític, vol ser no tant un assaig amb tesi declarada, sinó més aviat una crònica descriptiva dels principals actors i dels grans episodis que han marcat la lluita per les operacions narratives i discursives de legitimació o deslegitimació de la guerra. En tot cas, sí que té una pretensió: la de destacar com aquesta lluita posa de manifest una profunda divisió de

posicions a escala global sobre qüestions fonamentals per a la convivència en el planeta, com l'estatus dels drets humans, de les llibertats d'expressió i d'informació, de la democràcia liberal, de la sobirania de les nacions, de la desnuclearització o de la pau universal.

Notes

1. *Winter on Fire. Ukraine's Fight for Freedom* (Ucraïna, Estats Units i Regne Unit, 2015). Director: Evgeny Affineevky. Disponible a YouTube, l'agost de 2022 registrava més d'un milió de visualitzacions i més de cinc mil comentaris:
<https://www.youtube.com/watch?v=yzNxLzFfR5w>.
2. *Ukraine on Fire* (Ucraïna, 2016). Director: Igor Lopatonok. El documental també podia visionar-se a YouTube, però els comentaris s'havien suprimit de la xarxa:
<https://www.youtube.com/watch?v=9TjeW5pPHg0>.

La nova guerra a Europa

Rússia va perdre moralment aquesta guerra
simplement començant-la. Independentment
dels esdeveniments en els camps de batalla,
Rússia va perdre aquesta guerra com a unitat política,
econòmica i social, com a país, com a part del món.

MAXIM TRUDOLYUBOV,
cap d'opinió de *Meduza* (1 de març de 2022)³

La geografia condemna Ucraïna i Rússia a viure
l'una al costat de l'altra i això no canviarà.
Finalment hauran de trobar un *modus vivendi*.

Això també s'aplica a Europa i Rússia,
tot i que poden passar dècades abans
que es repari el dany.

PHILIP SHORT, periodista.
The Guardian (22 d'agost de 2022)⁴

El 24 de febrer de 2022 ha passat als annals de les dates fatídiques que el món recordarà. No només la té present la població de Kíiv que va sentir per primera vegada l'esclat de les bombes. No només els ciutadans i les ciutadanes d'Ucraïna, que van començar a pensar a fugir. No només els europeus de l'est i l'oest, que no podien imaginar una nova guerra en el seu territori tan endreçat. No només els súbdits russos del president Putin, que no esperaven tornar a la guerra i menys contra els germans d'Ucraïna. Tot el món, amb més o menys afectació, es va sentir interpel·lat per una invasió impensable en ple segle XXI al centre d'Europa. El 24 de febrer marcava l'inici d'una nova etapa en la

història d'Europa i del món, i augurava una nova frontera en la lluita per l'hegemonia mundial. El 24 de febrer començava, segons la terminologia ucraïnesa, la «invasió a gran escala» de Rússia contra Ucraïna: la «guerra russo-ucraïnesa» ja havia esclatat el 2014 amb l'annexió de Crimea.

La perplexitat inicial davant la dràstica decisió de Putin va generar progressivament una immensitat d'intervencions públiques de tota mena per explicar les raons i la significació del conflicte. Polítics, historiadors, filòsofs, periodistes, intel·lectuals, acadèmics o activistes van aprofitar els múltiples canals d'expressió i difusió per defensar la versió pròpia sobre els interessos en joc, que no es limitaven òbviamment als fronts militars. Com advertia el president Zelenski, «aquesta no és una guerra entre dos exèrcits, és una guerra entre dues visions del món». Per la seva banda, el president Putin havia declarat diàfanament el seu propòsit final: «Russos i ucraïnesos som un sol poble».

La nova guerra a Europa va suscitar i aguditzar la confrontació de diverses narratives per fer valer una justificació raonable de la nova tragèdia humana, que va desfermar la guerra a gran escala a Ucraïna i de retop en la societat russa, i que va implicar de forma indirecta les potències mundials, sobretot els Estats Units, la Unió Europea, l'OTAN i la Xina.

(En aquest apartat introductori, he obviat la cronologia detallada dels principals fets de la guerra russo-ucraïnesa durant el primer mig any —que ofereixo de forma telegràfica a l'Annex 1—,⁵ i, després d'una breu referència a l'evolució dels primers sis

mesos de guerra i dels precedents, em centro a exposar les raons de cada part per justificar l'agressió i l'organització de la resistència.)

Una guerra imprevista?

Només els serveis secrets dels Estats Units pronosticaven la probable invasió. A Kíiv, ni el president Volodímir Zelenski ni els seus assessors no es creien les veus d'alarma enviades per Washington. Des de Moscou, el president Vladímir Putin parlava de simples maniobres militars en la línia de frontera a l'est d'Ucraïna. Però les imatges per satèl·lit registraven més de cent mil soldats russos estacionats al llarg de la frontera. L'alarma més inquietant arribava el 22 de febrer, quan Putin anunciava que Rússia reconeixia les regions ucraïneses de Lugansk i de Donetsk com a estats independents. El dia anterior, el president rus pronunciava un discurs per televisió defensant que Ucraïna havia estat una creació de Lenin i que no tenia dret a existir independent de Rússia.

El 24 de febrer era el «dia D» per als plans del Kremlin. Putin, en un discurs duríssim televisat, declarava la guerra a Ucraïna. No l'anomenava «guerra», sinó una «operació especial militar» amb la finalitat de «desnazificar i desmilitaritzar» Ucraïna. Aquell dia Rússia iniciava la invasió militar d'Ucraïna. Les tropes russes avançaven en tres fronts: pel nord cap a Kíiv, per l'est cap a la regió del Donbass i pel sud, des de la península de Crimea, annexionada des del 2014. Diverses fonts confirmaven que

Rússia havia desplegat més de cent cinquanta mil soldats per a l'«operació».

El mateix 24 de febrer el govern de Kíiv responia a l'agressió aprovant el decret de mobilització militar. Durant els dos primers dies de guerra, uns cent mil ucraïnesos s'unien a les Forces Armades d'Ucraïna. Començava també l'èxode massiu, sobretot de dones i infants, cap a l'exterior del país: a primers d'abril, l'ONU xifrava en 4,2 milions els refugiats.

L'endemà de l'inici de la invasió, el 25 de febrer, es reunia el Consell de Seguretat de l'ONU. Posava a votació una resolució que demanava a Rússia detenir la invasió d'Ucraïna. Rússia vetava la resolució. Dels quinze estats membres (cinc de permanents i deu d'elegits), onze votaven a favor de la resolució (Albània, Brasil, Gabon, Kènia, Estats Units, França, Gran Bretanya, Irlanda, Mèxic i Noruega) i tres s'abstenien (Xina, Índia i Emirats Àrabs Units).

A finals de febrer s'iniciava la primera de les tres trobades entre delegacions dels governs rus i ucraïnès per a un alto el foc. En la tercera, celebrada el 29 de març a Istanbul, Ucraïna es manifestava disposada a renunciar a ingressar a l'OTAN a condició d'obtenir garanties per part d'una desena d'estats (els cinc del Consell de Seguretat de l'ONU, més Turquia, Alemanya, Canadà, Polònia i Israel). La part russa acordava reduir la pressió militar al nord a l'entorn de Kíiv per afavorir les negociacions.

L'1 de març el president Zelenski intervenia per videoconferència davant el Parlament Europeu per demanar ajuda en la guerra iniciada per Putin. Era la primera

compareixença virtual en directe d'una llarga sèrie que aniria protagonitzant en diversos parlaments d'Occident i altres institucions.

A Brussel·les tenien lloc, el 24 de març, cimeres de l'OTAN, del Consell Europeu i del G-7 per adoptar una posició conjunta davant la guerra. L'OTAN acordava «donar suport a Ucraïna amb armes perquè es pugui defensar per ella mateixa», però refusava aprovar una zona d'exclusió aèria a Ucraïna, com demanava el president Zelenski. Els països occidentals aprovaven dràstiques sancions econòmiques contra Rússia en resposta a la invasió d'Ucraïna. Putin anunciava tot seguit que posava en màxima alerta les forces nuclears.

El 25 de març el Ministeri de Defensa rus celebrava una roda de premsa on afirmava que la primera fase de l'«operació militar especial» s'havia acomplert com estava previst, ja que gran part de la regió del Donbass havia estat «alliberada». També va donar xifres de baixes dels dos bàndols: 1.351 militars morts i 3.825 ferits per Rússia, i catorze mil militars morts i setze mil ferits per Ucraïna.

L'evolució de la guerra russo-ucraïnesa era extensament reportada pels mitjans de comunicació i per les diverses organitzacions interessades en el seguiment del conflicte, i a més la presència i intervenció dels dispositius mòbils i de les xarxes socials era contínua i intensa.⁶ A mitjan agost, quan feia mig any de l'inici de l'atac, els observadors internacionals assenyalaven que la guerra entrava en una tercera fase. Inicialment, el focus de la lluita es va centrar en el nord, entorn de la capital, Kíiv.

Després, en una segona fase, l'estratègia militar russa desplaçava els contingents cap a l'est, al Donbass. I ara la gran batalla tenia per escenari el sud, en els nuclis de Zaporíjia i Kherson: allà, Rússia i Ucraïna planejaven el duel decisiu per evitar un estancament que podria durar anys, tot i que la superioritat de Rússia a la zona semblava imposar-se de moment.⁷ Però ja s'apuntava una nova estratègia de resistència i d'atac per part d'Ucraïna: una mena de guerra de guerrilles gràcies a l'organització d'una xarxa clandestina de partisans, que es manifestava a l'agost amb sabotatges a una base aèria i a un dipòsit d'explosius a Crimea.

L'analista Dara Massicot escrivia, a l'agost, a *Foreign Affairs*: «Les ambicions generals de Rússia per a Ucraïna, després de tot, continuen intactes. Moscou vol annexionar grans parts d'Ucraïna, vol desmilitaritzar el país perquè el govern no pugui lluitar contra les seves accions, i vol un líder prorús a Kíiv. La trista realitat és que és poc probable que l'annexió de quatre regions sigui el final de la missió de Rússia a Ucraïna, sinó només una fase del projecte molt més llarg de Putin. Tant Ucraïna com els seus partidaris han d'estar preparats per a una guerra prolongada».⁸ Tal com es comportaven els fronts contendents, tot feia suposar que s'entrava en una fase de «guerra d'usura», com interpretava el periodista Vicent Partal, segons el qual quan «els dos exèrcits s'adonen que el preu de combatre a camp obert intentant conquerir grans parcel·les de terreny és excessiu i no assumible, opten per atacs selectius i, si pot ser, espectaculars». I remarcava: «Si aquesta manca d'avenços significatius al front

continua al setembre i entrem als mesos freds sense canvis significatius sobre el mapa, gairebé es pot pronosticar que no hi haurà moviments importants fins a la primavera i la guerra entrarà en una fase en la qual gairebé no passarà res en termes estratègics».²

Amb tot, el periodista Anatol Lieven, expert en política moscovita, s'aventurava a pronosticar el fracàs de Putin a Ucraïna pel fet que volia aconseguir dos objectius contradictoris: establir la seva influència a tot el país i alhora «retornar» a Rússia els territoris que considerava històricament russos. A mitjan juliol opinava que la contradicció ja estava resolta: «A partir d'ara, l'objectiu de Rússia és aterrar al sud i a l'est. Pel que fa a la resta d'Ucraïna, Rússia encara intentarà evitar que s'uneixi formalment a l'OTAN, però les elits russes amb qui he parlat ara accepten —com presumiblement accepta el mateix Putin— que serà un enemic de Rússia i un aliat de facto d'Occident per al futur previsible».¹⁰

La matriu de la guerra

Resulta impossible informar de la gran quantitat de literatura de tota mena, escrita, oral o audiovisual, que la fàbrica mediàtica mundial ha generat sobre les causes remotes o immediates que expliquen l'esclat de la nova guerra a Europa. Historiadors, politòlegs, filòsofs, escriptors, periodistes i intel·lectuals de diverses especialitats recorrien als mitjans de comunicació per intervenir en el debat o deixar constància del seu posicionament davant del conflicte europeu i global. Més enllà de les

intervencions puntuals en els mitjans, les aportacions més documentades dels especialistes van començar a publicar-se, com calia esperar, en les revistes de referència. En efecte, revistes internacionals especialitzades en política exterior o en relacions internacionals abordaven amb gran profusió d'articles un ampli ventall d'aproximacions i perspectives sobre els principals actors del conflicte, les estratègies político-militars, les amenaces sobre la seguretat global, l'impacte sobre els efectes col·laterals o les conseqüències geopolítiques. *Foreign Affairs* (Estats Units), per exemple, dedicava el número 101-3 de maig-juny de 2022 al tema monogràfic «The World After the War»; en la presentació, deia: «Des del moment en què es van disparar els primers míssils, ha quedat clar que la invasió va marcar l'inici d'una nova era, que es definirà no només pel resultat sobre el terreny a Ucraïna sinó també per la resposta global».¹¹ D'altra banda, van sorgir diverses iniciatives d'investigació del conflicte tant a Rússia com a Ucraïna i a Occident, que proporcionaven valuosos materials als grans mitjans informatius, com la BBC, Reuters, Sky News o *Der Spiegel*. Hi podem destacar: a Rússia, Equip d'Intel·ligència de Conflictes; a Ucraïna, InformNapalm, i als Països Baixos, Bellingcat.¹²

La pregunta sobre les causes d'un conflicte militar tan devastador al centre d'Europa i amb tantes crisis derivades no deixava d'aflorar en qualsevol conversa o debat. Calia acudir als historiadors especialitzats en la història d'Europa per conèixer i comprendre les vicissituds i les complexitats de la formació de la nació ucraïnesa al llarg de més de mil anys i la seva difícil posició

per ser un territori central del continent, fortament cobejat per tots els imperis veïns. En ocasió de la guerra, per exemple, l'historiador nord-americà Timothy Snyder publicava un erudit i matissat resum a *The New Yorker* que situava i rebutava les pretensions de Putin sobre la suposada unitat històrica entre Rússia i Ucraïna.¹³ Un altre historiador nord-americà, Toni Wood, aportava una resposta sintètica i documentada sobre «la matriu històrica» de la guerra a *New Left Review*, especialment clarivident. La seva proposta d'anàlisi, la desplegava en tres eixos: primer, el desenvolupament intern i les prioritats d'Ucraïna des de la independència del 1991; segon, l'avanç de l'OTAN i la Unió Europea cap al «buit estratègic que quedava a l'Europa de l'Est després del final de la Guerra Freda», i tercer, la trajectòria de Rússia «des del declivi postsoviètic fins a la reafirmació nacional».¹⁴

Tornarem a l'aportació de Wood, però abans farem una breu referència al que l'historiador gallec Xosé Manoel Núñez Seixas anomenava «les guerres de la memòria abans de la guerra».¹⁵ Recordava com des de principis del segle XXI Putin feia un ús estratègic del record de la «Gran Guerra Patriòtica» de 1941-1945 i la victòria contra Hitler i el nazisme, la gran gesta del poble rus per damunt del comunisme i del mateix Stalin. En el seu discurs del Dia de la Victòria de 2021, el 9 de maig, Putin denunciava les «noves variants» del nazisme i qui tenia les mans «tacades de sang russa». L'amenaça prendria forma d'invasió militar el 24 de febrer de 2022. Putin invocava com a justificació del que anomenava «operació militar especial» dos arguments: la

necessitat de «desnazificar» el govern d'Ucraïna i l'«artificialitat» de la nació ucraïnesa, un invent bolxevic fet amb un aplec de territoris que serien històricament i culturalment russos. Núñez Seixas resseguia amb precisió històrica la pugna a Ucraïna entre diferents narratives d'abans i després de la independència fins a imposar-se la nacionalista a partir de la Revolució Taronja i sobretot des del Maidan: el 2015 la Llei de Descomunització culminava el procés de «des-sovietització» de la memòria i dels símbols. I fins i tot la denominació de Gran Guerra Patriòtica va ser substituïda per la més neutra de Segona Guerra Mundial en totes les publicacions oficials i en els llibres de text. Segons aquest historiador, en els tres anys següents, es van «rebatejar» 51.000 carrers, 32 ciutats i 955 pobles, i centenars d'estàtues del període soviètic van ser retirades o substituïdes.

Per la seva banda, Wood presentava una acurada descripció de les complexes relacions històriques pre i post soviètiques entre Ucraïna i Rússia. Resseguia les agressives incorporacions a l'OTAN dels països que abans formaven el desmantellat Pacte de Varsòvia i centrava especialment l'atenció en el conflictiu procés d'occidentalització del govern i les elits d'Ucraïna a partir de la Revolució Taronja del 2004-2005 i la victòria del president prooccidental Víktor Iúshenko en lloc del prorús Víktor Ianukóvitx. Aquesta etapa culminaria amb l'Acord d'Associació amb la Unió Europea, que havia de signar anys després el nou president Ianukóvitx, però que no va firmar el 2013 per pressions de Moscou, fet que va originar la nova Revolució de Maidan del 2013-2014. D'altra banda, l'aproximació d'Ucraïna a Occident

també comportava l'adhesió a l'OTAN. Va ser en la cimera de 2008 de l'OTAN a Bucarest on es va aprovar la demanda d'adhesió del govern ucraïnès a l'Aliança, juntament amb la de Geòrgia. A la cimera hi assistia com a observador el president Putin, el qual va fer constar la total oposició a l'ingrés d'Ucraïna i Geòrgia a l'OTAN. Com escriu Wood, la guerra de Rússia contra Geòrgia de l'agost de 2008 «va establir un patró que se seguiria a Ucraïna el 2014»: la guerra es justificaria al Kremlin per la «responsabilitat de protecció humanitària» de poblacions russes en risc de genocidi.

«Les protestes de Maidan del 2013-2014», resumia Wood, i les seves conseqüències van cristal·litzar en un poderós conjunt de polaritzacions dins de la política ucraïnesa, en què les forces econòmiques i geopolítiques externes van aparèixer com a dures opcions binàries de tipus existencial: Occident o Rússia, l'OTAN o Putin, la Unió Europea versus la Unió Euroasiàtica liderada per Rússia, fins i tot civilització o barbàrie. Aquestes oposicions es van superposar al mapa polític, social i demogràfic desigual del país, enmig de l'estancament econòmic».

Un altre front del conflicte, de llarga durada i esgrimit amb vehemència pels líders prorussos de l'est del país, va ser la denominada «guerra de llengües». Immediatament després de la victòria dels revoltats de Maidan, el 23 de febrer de 2014, la Rada Suprema, el parlament ucraïnès, abolia la llei de llengües de 2012, que atorgava l'estatus de segona llengua oficial al rus en les regions on eren almenys el 10 % de la població. La notícia va desfermar les ires i les protestes de molts russòfons, molts dels

quals no havien estat mai prorussos. Cinc dies més tard, el president de la Rada vetava la derogació de la llei, però ja era massa tard.¹⁶

La crisi de Maidan també va marcar un moment decisiu per a Rússia, tant a nivell internacional com a l'interior del país. «Exteriorment», assenyalava Wood, «el seu resultat va ser, sens dubte, una derrota geopolítica del Kremlin, consolidant l'orientació prooccidental d'Ucraïna i aguditzant les hostilitats amb els Estats Units i Europa. A l'interior, però, l'annexió de Crimea va ser proclamada pel Kremlin com un triomf, tornant al territori nacional que considerava “una part inseparable de Rússia”». Després de l'annexió de Crimea, les hostilitats entre Kíiv i Moscou i entre l'est prorús d'Ucraïna i el govern prooccidental desembocaven en la guerra del Donbass, amb totes les característiques d'una guerra civil i amb milers de morts entre militars i civils i fluxos de desplaçats, molts d'ells cap a Rússia. Els acords d'alto el foc de Minsk de 2015 no van aconseguir-se sobretot perquè, segons Wood, els canvis acordats en el Segon Protocol de Minsk —descentralitzar el poder i donar un estatus especial a les províncies de Donetsk i Lugansk— no es van promulgar ni sota el president Petró Poroixenko ni sota el seu successor, Volodímir Zelenski, per considerar-los com un senyal de concessions a Rússia. Zelenski, que havia aconseguit el 73 % del vot en les presidencials de 2019, havia promès dues prioritats del seu mandat: depurar la corrupció i posar fi a la guerra del Donbass.

Les raons de Rússia

La decisió del president Vladímir Putin d'emprendre el que va anomenar una «operació militar especial» contra la Ucraïna del govern presidit per Volodímir Zelenski responia a una interpretació molt particular de la història compartida entre Ucraïna i Rússia. Però, com apuntava l'historiador ucraïnès Georgiy Kasianov, «la guerra de la història posa les bases per a la guerra real». Un bon coneixedor de les interioritats del Kremlin, el periodista britànic i excorresponsal a Moscou Anatol Lieven, suggeria que l'origen d'aquesta convicció li venia a Putin del famós assaig d'Aleksandr Soljenitsin de 1990 titulat *Reconstruint Rússia*. En plena descomposició de la Unió Soviètica, l'escriptor sostenia que les repúbliques de cultures diferents havien de separar-se de Rússia, però desitjava que Ucraïna i Bielorrússia, «pobles eslaus de l'est, vinculats estretament a Rússia», es mantinguessin en alguna forma d'unió.¹⁷

La màxima expressió d'aquesta transició entre la interpretació d'una llarga i complexa història i la justificació de la intervenció militar, Putin la va deixar escrita amb tot detall en el seu famós article «Sobre la Unitat Històrica de Russos i Ucraïnesos», publicat en rus i en anglès al web del Kremlin el 12 de juliol de 2021.¹⁸ És una mena de manifest imprescindible de resumir per comprendre les raons de Putin i bona part de l'actual «nomenclatura» del Kremlin davant l'evolució política del govern de Kíiv des del Maidan. Serien les raons que el mateix Putin i tot l'aparell polític i mediàtic del Kremlin anirien brandant per justificar l'ocupació d'Ucraïna.

Deia d'entrada Putin que la convicció sobre la unitat de l'«espai històric i espiritual» entre russos i ucraïnesos l'havia expressat repetidament, però ara creia que l'havia de precisar per a la «situació d'avui», ja que detectava esforços deliberats per minar «la nostra unitat». I per això calia tornar a la història, i dedicava bona part de l'article a fonamentar històricament els «més de mil anys» que expliquen com russos, ucraïnesos i bielorrussos «són tots descendents del Rus de Kíiv» (*Ancient Rus*), tots units per una mateixa llengua, uns vincles econòmics, el govern de la dinastia Rurik i més tard per la fe ortodoxa.

L'article ressegueix prolixament les diferents etapes i relacions territorials fins a la preeminència de Moscou i de la Rússia dels tsars, fins a situar l'estatus d'Ucraïna a partir de la Revolució bolxevic de 2017 i la creació de l'URSS el 1922, de la qual va ser fundadora també la nova República Socialista Soviètica d'Ucraïna.

Amb tot, Putin considerava temerària la visió de Lenin sobre el dret d'autodeterminació. Escriu: «El dret de les repúbliques a separar-se lliurement de la Unió es va incloure al text de la Declaració sobre la creació de la Unió de Repúbliques Socialistes Soviètiques i, posteriorment, a la Constitució de l'URSS de 1924. En fer-ho, els autors van plantar a la base del nostre estat la bomba de rellotgeria més perillosa, que va esclatar en el moment en què el mecanisme de seguretat que proporcionava el paper dirigent del PCUS va desaparèixer, el mateix partit es va ensorrar des de dins». El que va venir va ser una «desfilada de sobiraniaes»: «El 8 de desembre de 1991 es va signar l'anomenat Acord de